

СУЧАСНІ ЗАСАДИ, ОСОБЛИВОСТІ І ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У МОЛОДІ

Сервачак Олена Вікторівна

к. п. н., доцент

Бессараб Анна Андріївна

Студентка ДВНЗ «ДонНТУ»

м. Покровськ, Україна

Анотація: На сучасному етапі взаємодії суспільства і природи важливо підняти на новий рівень систему екологічної освіти, екологічного виховання й екологічної культури, які б займалися проблемою гармонізації відносин у системі суспільство – природа. В статті розглядається поняття екологічної свідомості, піднімається питання необхідності пошуку ефективних засобів, методів її формування у молоді.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна катастрофа, молодь, екоцентрична свідомість, «людина-природа», навколишнє середовище.

Сучасні проблеми питної води, забрудненість повітря, зникнення окремих видів тварин та рослин, масштабне збільшення кількості відходів, які природа вже не здатна самостійно переробити, наближають реальність глобальної екологічної катастрофи до кожної країни, до кожної людини та примушують шукати нове розуміння співіснування та співпраці людини з природою.

23 вересня 2019 року шведська дівчинка Грета Тунберг виступала на Генасамблеї ООН із звинувачуваннями світових лідерів у відсутності уваги до зміни клімату й руйнування екосистеми Землі. За її оцінкою такі дії є зрадою влади нового покоління, які ведуть до масового вимирання людства. Емоційна промова юної екоактивістки привернула увагу всього світу, активізувала міжнародний екологічний рух, до якого приєдналися сотні тисяч людей по

всьому світу. Щоб дати оцінку цьому явищу та зрозуміти можливість його впливу на майбутнє світу, цінним буде звернутися до близьких за своїм сценарієм подій недалекого минулого: у 1992 році в Ріо-де-Жанейро на Саміті Землі перед членами Генасамблеї ООН виступала 12-річна канадська школярка. Говорила про зміни клімату, парниковий ефект, тривожне майбутнє нашої планети. На сьогодні ця дівчина - Северн Кулліс-Сузуки, бакалавр в галузі екології та еволюційної ботаніки, екологічна активістка, телеведуча, авторка, яка активно пропагує дбайливе відношення до планети та піднімає питання збереження життя на Землі. Коли вони згадує свою участь у «Ріо+20», то говорить, що вона була дитиною, яка вірила, що варто пробитися до світових лідерів і все зміниться. Але зараз розуміє, що тільки політичні діячі, їх воля та влада, насправді, нічого кардинально поміняти не можуть.

Для життя нинішніх й майбутніх поколінь важливо усвідомити нерозривний зв'язок кожної окремої людини та всього людства загалом з цілісністю та відносною незмінністю природного середовища, прийняти необхідність з позиції цього розуміння будувати повсякденне життя та професійну діяльність, оволодіти такими вмінням й звичками, що не порушують зв'язок і колообіг природного середовища. Кожен: політик та пересічний громадянин, володар теплових електростанцій або інших підприємств, які забруднюють навколишнє середовище, та споживач їхніх товарів, послуг, дорослий та дитина, повинен усвідомити, що людство разом з природою в одній шлюпці й пересісти з неї нікуди. Немає жодного куточка на планеті, якого б не торкалися екологічні біди: хімікати знайдені навіть в організмі пінгвінів, а пластик у шлунках морських мешканців вже давно не дивує рибалок. Лише пошук та впровадження технологій зберігання природи не вирішують проблему, для виходу з глобальної екологічної кризи необхідно сформувати нові соціально-екологічні відносини, в яких людина, суспільство усвідомлює, що екологічні проблеми значною мірою породжуються саме нею, її поведінкою та способом мислення. Отже, подолання кризових явищ у природному середовищі потребує, передусім, зміни наявного технократичного та антропоцентричного типу

свідомості людини на екоцентричний тип. Під екологічною свідомістю С.Д.Дерябо та В.А.Ясвін розуміють “сукупність екологічних уявлень людини, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею” [1] Основними особливостями такого типу свідомості є проголошення вищою цінністю гармонійного розвитку людини й природи, які представляють собою елементи єдиної системи, а самоцінність природи визнається незалежно від корисності або некорисності для людини.[2]

Екоцентричний тип свідомості кардинально змінює ставлення та дії людей у взаємодії з природними явищами та об’єктами. Наприклад: антропоцентричний тип свідомості націлює на створення проєктів, пов’язаних з подальшим розорюванням степів, зміною течії річок, розбудовою тунелів там, де це зручно людині, а екоцентрична свідомість стимулює розвиток ідей будівництва на автомобільних магістралях спеціальних наземних та підземних переходів, щоб різні тварини могли безпечно мігрувати, створювати технології екобудівль, які використовують потенціал природи, щоб забезпечувати життєдіяльність мешканців водою, електроенергією тощо. Саме спираючись на екологічне мислення та екологічні цінності можливо сформувати екологічно компетентну особистість, яка відповідально вирішує життєві завдання, вміє підпорядковувати задоволення своїх потреб, організовувати свідому цілеспрямовану взаємодію з природою. Екоцентрична свідомість споріднена з світоглядною позицією співтворчості, уважного ставлення до оточення, розуміння причинно-наслідкових зв’язків тощо. Можемо стверджувати, що екоцентрична свідомість має значний потенціал для позитивного впливу не тільки на взаємодію в системі «людина-природа», а й на побудову, розвиток ефективних стосунків між людьми.[3]

Екологічна свідомість формується шляхом тривалого й поступового пізнання довкілля. Цей процес, що починається з дитинства, триває все людське життя, може відбуватися стихійно, внаслідок осмислення людиною своєї діяльності та діяльності інших людей в природі, або будуватися іншим шляхом - шляхом цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на особистість, що включає

певні екологічні знання, ціннісне ставлення до природних об'єктів, сукупність природоохоронних норм, зразків поведінки та діяльності. Враховуючи, що цей шлях є більш ефективним, важливо продовжувати досліджувати закономірності й підходи, форми й методи розвитку екосвідомості.[4]

На сучасному етапі розвитку людства становлення суспільної екологічної свідомості йде за такими основними напрямками: 1) науковим, який здійснюється через реалізацію теоретичних і практичних знань про існуючі у природному світі зв'язки, про те, як можна уникнути їх порушення в ході життєдіяльності людини; 2) економічним, який виражається в усвідомленні економічної невідповідності руйнування оточуючого природного середовища, матеріального заохочення природоохоронної діяльності як бізнес структур, так і пересічних громадян (в більшості європейських держав у вартість напою закладено й пляшку, за повернення якої покупець отримує свої гроші) ; 3) культурним, що проявляється в ставленні до природи, як до елементу культурного середовища (яскравим прикладом є японська культура) ; 4) політичним – прагнення суспільства побудувати умови існування, відповідні демократичним цінностям, гідності людини (наприклад, в Грузії, з 1.04.2019 року вступив в силу закон, що забороняє виробництво, імпорт та продаж поліетиленових пакетів).

Особливості взаємодії людей з оточуючим середовищем розглядали Є. Рудоміно-Дусятська, А. Львовичкіна; типології цінностей в системі екологічної культури вивчали Ш .Гумеров, В. Крисаченко, О. Плахотнік; увагу теорії й практиці формування екологічної свідомості приділяли О. Захлебний, І. Зверев, І. Суравегіна, С. Дерябо, Ю. Швалб, В. Ясвін. Але загальні тенденції формування екосвідомості юної особистості досліджено недостатньо. Цей вік є важливим етапом в формуванні особистості в якості суб'єкта визначення та здійснення власного та соціального життя, саме у юнацькому віці закріплюється й характер модальності ставлення до природи. У студентів вищих навчальних закладів серед професійних компетентностей важливе місце

повинні зайняти саме екологічні знання й уміння прогнозувати наслідки своєї професійної діяльності.

Отже, саме старша та вища школи повинні створити розвиваюче середовище, можливості для розвитку життєвих компетентностей в різноманітних відносинах людини з навколишнім середовищем, сформує екологічну свідомість й екологічну відповідальність майбутнього природокористовуча.

Автори провели діагностичне дослідження рівня екологічної свідомості старшокласників і студентів технічних спеціальностей використанням комплексної методики діагностики рівня екологічної свідомості.

Перша частина методики – субтест, що визначає рівень екологічної інформованості. Було запропоновано 36 питань з шести розділів екології (екосистеми, сільськогосподарська і лісгосподарська екологія, промислова екологія, водогосподарська екологія, екологічні катастрофи, здоров'я людини). Друга частина – субтест, що визначає рівень ідентифікації зі світом природи, культуру людини та рівень екоемпатії, тип (екоцентричний, антропоцентричний) відношення до природи.

У тестуванні брали участь учні 10-11 класів навчально-виховного комплексу м. Покровськ Донецької області (84 учасника) та студенти гірничого факультету ДонНТУ другого (36 учасників) і четвертого (27 учасників) курсів. Загальні результати наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати діагностики розвитку екологічної свідомості

контингент	високий рівень	середній рівень	низький рівень
учні, 10 клас	4%	66%	30%
учні, 11 клас	9,5%	61%	29,5%
студенти ,2 курс	18%	56%	26%
студенти, 4 курс	24%	55%	21%

Результати діагностики свідчать, що основна маса учнів навчально-виховного комплексу має низький та середній рівень екологічної свідомості, характерною є відсутність чіткої залежності між успішністю у навчанні та рівнем екологічної інформованості; спостерігається тенденція збільшення кількості учасників з високим рівнем екологічної свідомості серед студентів старшого, четвертого курсу. Формування екосвідомості у студентів здійснюється в ході навчально-виховного процесу. Екологічна інформованість, яку мають студенти, безпосередньо впливає на рівень ідентифікації зі світом природи, культуру людини, рівень її екоемпатії, та допомагає у формуванні екоцентричного типу відношення до природи. Але загальна обізнаність молоді з цього питання фрагментарна, в більшій мірі, стосується глобальних екологічних проблем, ніж екологічної ситуації своєї місцевості. Значна частина студентів не бачать можливостей для своєї участі в процесі покращення екології. Традиційні підходи до формування екологічної свідомості юнаків в умовах навчально-виховного процесу старшої та вищої школи є недостатньо результативними. Водночас екокультура, екоемпатія, екоцентричний тип відношення до природи, ідентифікація зі світом природи, залишаються недостатньо розвинутими, а, отже, пошук нових продуктивних шляхів, умов і засобів активізації процесу формування екосвідомості вимагає поглибленого вивчення, теоретичного осмислення.

Акцентами в сучасному процесі формування екологічної свідомості молоді повинно стати розуміння власної відповідальності за навколишнє середовище та залежності якості власного життя від його стану; формування ціннісного ставлення до природи; формування практичних життєвих навичок, природоуважної, природоохороної стратегії поведінки.

С.Л. Рубінштейн зазначав: «Рушійні сили розвитку самосвідомості потрібно шукати в зростаючій реальній самостійності індивіда, яка проявляється у зміні його взаємостосунків з людьми, що поряд... Реальна, історія самосвідомості нерозривно пов'язана з основними подіями її життєвого шляху»[5]. Однією з умов формування екосвідомості є надання цінності вкладу кожної людини,

створення можливостей для участі молоді в позитивних змінах екоситуації. Такими ефективними формами може стати діяльність у рамках студенського та учнівського самоврядування, залучення до ініціатив місцевої громади.

Отже, під екологічною свідомістю слід розуміти сукупність уявлень про взаємозв'язки у системі «людина – природа» та в самій природі, рефлексія місця та ролі в екологічному світі, побудова стратегій взаємодії, вміння узгоджуватися свої цілі, свою поведінку з розвитком всієї біосфери.

На сучасному етапі взаємодії суспільства і природи важливо підняти на новий рівень систему екологічної освіти, екологічного виховання й екологічної культури, які б займалися проблемою гармонізації відносин у системі суспільство – природа.

В Україні починає популяризуватись стиль здорового та екологічного життя. В той же час, Україні потрібно пройти ще тривалий час до забезпечення чистого екологічного середовища, чого можна досягти лише спільними зусиллями громадян та самої держави, в особі уповноважених органів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дерябо С. Д. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин // Психологический журнал. – 1996. – № 6. – С.11
2. Лазебна О.М. Формування активної екологічної позиції підлітків: Дис...канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2004. – 222 с., С. 33-34
3. Львовчіна А.М. Екологічна психологія: навчальний посібник / А.М. Львовчіна – К. : Міленіум, 2003. – 120 с
4. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании / В.И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С.3-13
5. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Проектні обриси становлення життєстійкої і життєздатної особистості: практико зорієнтований посібник. – Запоріжжя: Хортицький навчально -реабілітаційний багатопрофільний центр, 2006.